

Kapitalismens kön

Genuskonstruktioner som integrerade delar av det kapitalistiska produktionssättet

Av Lars Hansson

Detta paper är ett försök att presentera några centrala perspektiv ifrån den värdekritiska teoretiska riktning som utvecklats inom den tyska gruppen *Krisis*.¹ Utgångspunkten är en radikal kritik av kapitalismen som inte främst riktar in sig på kapitalets mervärdeställgande utan mera fokuserar på varuproduktionen och den fetischistiska form som hänger samman med denna. *Krisis* har riktat mycket kritik mot de hittillsvarande marxistiska teorierna för att de i stor utsträckning inte förmått kritisera det kapitalistiska produktionssättet i sin helhet, utan kritiken har framförts i inomkapitalistiska termer. Kapitalismens grundläggande mekanismer har därmed inte ifrågasatts. Det varukritiska perspektivet förmedlar dock inte bara en mer radikal kritik av det kapitalistiska produktionssättet och dess mekanismer.² Inom ramen för denna teoribildning har Roswitha Scholz i tidskriften *Krisis* lanserat ett teorem som syftar till att integrera patriarkats- och kapitalismkritik, vilket benämnts *avspaltningsteoremet*.

Värdekritiken

Scholz menar att 1990-talet har präglats av en "kulturalisering" av det sociala som bl. a. uttrycker sig i re-etnifiering men också i modet med (de-)konstruktivistiska ansatser, och detta inte bara inom feminismen. Först under senaste tid har kraven blivit starkare på att samhällsteoretiska dimensioner måste ges större roll. I globaliseringsproblematiken spelar den Marxska teorin åter en viss roll, om än mest som bakgrundsteori och i regulationsteoretisk och/eller keynsiansk domesticering.³

Den "fundamentala värdekritiken" skiljer sig ifrån den gamla arbetarrörelsemarxismen framför allt därigenom att den inte bara ifrågasätter mervärdet utan helt enkelt ställer själva varuformen som församhälleligandeprincip i

det moderna världssamhället ifråga.⁴ Utifrån det värdekritiska perspektivet så betraktas inte bara den västliga världen som varuformig utan den östliga s.k. "socialismen" definieras också som ett specifikt varuproducerande system – ett slags inhämtande modernisering (*nachholende Modernisierung*) eller inhämtande ursprunglig ackumulation.⁵

I allmänhet har värdebegreppet positiv karaktär både inom den traditionella marxismen, feminismen och inom nationalekonomin. Så dock inte inom den fundamentala värdekritiken. Inom värdekritiken förstås värdet som uttryck för ett samhälleligt fetischförhållande och kritiserar som sådant. Under de förhållanden som råder vid varuproduktion för anonyma marknader sätter samhällsmedlemmarna in sina resurser inte efter ett gemensamt beslut för en förnuftig reproduktion av deras liv, utan de producerar isolerat från varandra varor som först genom utbytet på marknaden blir samhälleliga produkter. Eftersom dessa varor representerar "förflutet arbete" (förbrukande av abstrakt-mänsklig, samhällelig energi) så är de "värde", d.v.s. de utgör en bestämd kvantitet utgiven samhällelig energi.⁶

Värdeavspaltningstesens avser en "avspaltning" av det "kvinnliga", hushållsarbete etc. ifrån värdet, ifrån det abstrakta arbetet och de därmed sammanhängande rationalitetsformerna, varvid bestämda kvinnligt konnoterade egenskaper som sinnlighet, känslsamhet o.s.v. tillskrivs kvinnan; mannen däremot står för förståndskraft, karaktärsstyrka, mod o.s.v. Mannen likställdes i den moderna utvecklingen med kultur, kvinnan med natur. Värde och avspaltning står därmed i ett dialektiskt förhållande till varandra.⁷ Scholz ger i sin första presentation av avspaltningsteoremet 1992 en kort historisk skiss över värdepatriarkatets historiska bakgrund som förtjänar att återges.

Värdepatriarkatets förhistoria och utveckling

Förutsättningarna för det värdeformiga kristligt-västerländska patriarkatet uppstod i det antika Grekland. Det intensifierande av varuutbyte som uppstod här befrämjade framväxten av en specifik "manlig"-varuformig rationalitet. I den geografiska sfären kring Egeiska havet uppstod först myntpräglingen som utgör en viktig förutsättning för ett abstrakt-rationellt ifrån myter upplöst tänkande. Varuutbytet och det därmed sammanhängande behovet av att kunna sluta avtal ledde till uppkomsten av ett rättsväsende och en offentlig sfär började formeras, vilken dock bara var tillgänglig för de manliga medborgarna medan kvinnorna var förvisade till hemmet. Redan här ser vi då en offentlig manlig sfär präglad av rationalitet mot vilken står en kvinnlig, privat avspaltad reproduktiv sfär.⁸

I och med de antika samhällenas undergång minskade varu- och penningbytet drastiskt och därmed förföll också den avskilda offentliga sfären i de grekisk-romerska samhällena. Under medeltiden fanns det länge kvar germanska "kvasi-matriarkala" relikter i samhället. Kvinnan var visserligen rättsligt underordnad sin man men hade dock en viss auktoritet i sitt hushåll, kvinnor kunde driva handel och yrkesmässig verksamhet, läke- och barnmorskeverksamhet var kvinnliga verksamheter. Det var under medeltiden framför allt i kyrkans lära som den antika negativa bilden av kvinnan "övertintrade".⁹

Kvinnans ställning var under medeltidens patriarkala förhållanden något motsägelsefull men i början av nya tiden försämrades deras ställning dramatiskt. Varuproduktion och penningekonomi bredde återigen ut sig och på nytt konstituerades en samhällelig offentlighet. Naturvetenskapernas roll ökade markant och det mera praktiskt inriktade tekniska vetandet förenades med utvidgandet av varuproduktionen, en utveckling som blev språngartad genom upptäckten av nya kontinenter. Kvinnornas ställning försämrades under denna utveckling och det kom t.o.m. att i form av häxförföljelserna bedrivs ett formligt förintelsefältåg mot det "kvinnliga".¹⁰

Den nya industrialiserade tidsålderns människa var därmed mannen vars uppgift var att behärska naturen och tillägna sig denna medan kvinnan, i häxans gestalt, symboliserade naturen. För att den nya tidens manliga rationalitet skulle kunna utbreda sig och bli dominerande var det nödvändigt att andanröja "kvinnan" och det hon representerade (det sinnliga, diffusa, oberäknliga, tillfälliga o.s.v.). I denna process tillägnade man sig med våld det empiriska medicinska vetandet från kvinnorna och med denna förvandling följde också ett helt annat slags relation till naturen.¹¹

Den olikartade kunskapen om naturen hos de medeltida "visa kvinnorna" och även de patriarkalt tillskrivna "kvinnliga" egenskaperna framstod som hotande för det framväxande moderna samhället. Utifrån detta perspektiv är det fel att betrakta häxförföljelserna som en sista del av den mörka medeltiden. Tvärtom utgjorde dessa förföljelser ett första moderniseringsfenomen, ett slags mordisk förutsättning för den nya tidens framträngande manliga rationalitet. De drivande krafterna i denna utveckling var motsägelsefulla i sin ideologi, exempelvis var kyrkan visserligen fientlig gentemot de nya (naturvetenskapliga) idéerna, såtillvida att de ifrågasatte den religiösa världsbilden. Kyrkans roll var dock ambivalent eftersom den genom häxförföljelserna hjälpte till med förstörandet av den gamla magiska världsbilden. Kyrkan var därmed i detta avseende befrämjande för de nya makterna och idéerna och kan, trots dess "framstegsfientlighet", betraktas som en den tidiga moderniseringens bödelsträng. Detta visar sig också därigenom att "häxvansinnet inte hade sitt ursprung i rurala områden, utan i de mest industriellt utvecklade och intellektuellt mest framskridna områdena i Europa."¹²

I reformationen individualiserades religionen och i detta sammanhang ändrades de patriarkala förhållandena rörande könsrollsförståelsen i kvalitativt avseende. Angreppet mot det "kvinnliga" visade sig som en tendens att domesticera kvinnan i egenskap av naturväsen. Detta innebar att kvinnan som representant för naturen (och naturen som bestämmelseplats för det kvinnliga) skulle föra en tåmj, förhemslikad och patriarkalt kontrollerad existens. Samtidigt med häxförföljelserna utvecklade sig också modersidealet som ny kvinnobild där Luther spelade en viktig roll för maternalismen. Kvinnan, och med henne sexualiteten och sinnligheten, kom att spärras in i den äktenskapliga enklaven.¹³

Bilden av den domesticerade borgerliga kvinnan uppstod, hon som skulle vara undergiven, kärleksfull och lydig men samtidigt inrymma en måttfull hemmavariant av lidelsefullhet och erotik. Upplysningens tidsålder medförde nästa steg i kvinnornas förhemslikandeprocess. Under andra hälften av 1700-talet utformades en kvinnobild som återigen gjorde kvinnan till naturväsen. Denna bild hade en ny kvalitet eftersom kvinnan nu av "av naturliga skäl" blev hustru, hemmafru och moder. Ett dubbelt kvinnobegrepp där kvinnan var både madonna och hora blev konserverat och befäst. Kvinnan tillskrevs återigen egenskaper som passivitet och emotionalitet, nu dock inom den trånga familjens krets, mannen däremot aktivitet och rationalitet i det begynnande industrisamhällets offentliga sfär. Följden härav blev en "polarisering av könskaraktärerna". Under 1800-talet blev det borgerliga modersyrket ännu viktigare och produktions- och reproduktionssfärerna skildes alltmer ifrån varandra. Domesticerandet av kvinnan gick under 1800-talet så långt att till och med den starka sexuella drift som länge tillskrivits henne fränkandes henne.¹⁴

Arbeterskornas läge var naturligtvis helt annorlunda än de borgerliga kvinnornas. Inom arbetarklassen genomfördes förhemslikandet av kvinnan i mycket ringare grad. Den begynnande manliga arbetarrörelsen förhöll sig, utifrån konkurrensgrunder, snarast reserverat emot arbetarskornas krav. Då en stark tendens inom arbetarrörelsen bestod i att integrera arbetarklassen som fullvärdig del i det borgerliga värdeförsamhälleligandet, så var det följdriktigt att de borgerliga könsrollsmönsterna reproducerades. "Kvinnofrågan" kom att underordnas "klassfrågan".¹⁵

Mannen är värdet

Utifrån vad som presenterats ovan går det att säga att mannen är värdet - "kapitalismens kön". Inte mannen som biologiskt väsen, utan mannen som historisk bärare av det värdeformiga förtingslikandet. Det var nästan uteslutande män, som uppträdde som initiatörer och verkställare av värdeförsamhälleligandet. De sätter, visserligen utan att veta det, igång fetischistiska mekanismer, vilka

börjar föra ett allt starkare liv bakom deras rygg (och naturligtvis även kvinnornas). Eftersom kvinnan i denna process var satt som objektivt motväsen till den abstrakte “arbetaren”, d.v.s. hon skulle utföra “kvinnliga” understödjande aktiviteter i det fördolda och i underordnade positioner, så är den värdeformiga fetisch-konstruktionen redan vid basen könsmässigt asymmetriskt organiserad och kommer att vara detta till sin undergång. Idag tycks tidpunkten vara nådd, när detta slut rycker närmare, eftersom mannen inte längre är herre varken över sig själv eller sitt självskapade monster. Mannen framstår därmed som trollkarlens lärling; det kommer bara ingen patriarkal trollkarlsmästare som kan ställa allt till rätta.¹⁶

Visserligen är det inte bara män som återfinns i det abstrakta “arbetets” sfär. Men den patriarkala basförutsättningen är därmed inte upplöst utan den har bara blivit prekär och konfliktbärande. Trots allt förvärvsarbetande så har det abstrakta “arbetet” för kvinnor fram till idag inte samma identitetsstiftande makt som för män. Det visar sig att “arbetets” fetischism som tautologiskt självändamål och de därmed uppsatta framgångskriterierna just är förankrade i den enskilde mannens personlighet. Detta gäller naturligtvis speciellt för bärarna av de politiskt-ekonomiska och kulturella institutionerna, inte minst för den manlige teoretikern (varför de kvinnliga karriärerna inom dessa områden är utsatta för ett speciellt hårt anpassningstryck).¹⁷

Vi ska nu övergå till att presentera några centrala drag i avspaltningsteoretomet såsom det i en modifierad form presenterats av Scholz i boken *Das Geschlecht des Kapitalismus (Kapitalismens kön, 2000)*.

Den modifierade värdeavspaltningsteorin

- Detta teoretiska perspektiv på de hierarkiska genusrelationerna är inskränkt till de moderna varuproducerande samhällena, vilket innebär att återprojektioner på icke-moderna samhällen inte låter sig göras. Detta betyder inte att de moderna genusrelationerna inte har någon förhistoria; denna kan spåras ända tillbaka till antiken. Men genusrelationerna antar i det moderna samhället, där varuproduktionen förallmänligas, en helt ny kvalitet. Det abstrakta arbetet blir till självändamål och den produktiva och reproduktiva sfären separeras varvid “mannen” tillskrivs produktions-sfären och den offentliga sfären överhuvudtaget, medan “kvinnan” blir förvisad till den mindre värderade reproduktiva sfären.¹⁸
- Genus ska i detta teoretiska sammanhang inte betraktas som en social strukturkategori i likhet med exempelvis klass. Istället fungerar värdeavspaltningen som en grundläggande formprincip som strukturerar hela samhället och som sådan ska kritiserats och principiellt ställas ifråga.

Med värdeavspaltning menas att "kvinnliga" reproduktiva aktiviteter och även med dessa förbundna känslor, egenskaper, hållningar o.s.v. (t.ex. sinnlighet, känslsamhet, omsorgstänkande) strukturellt avspaltas från värdet och det abstrakta arbetet. De "kvinnliga" reproduktionsaktiviteterna har sålunda en kvalitativt, innehållsligt och formmässigt annan form än det abstrakta arbetet. Detta innebär att de helt enkelt inte kan subsumeras under arbetsbegreppet.¹⁹

- Värde och avspaltning står i ett dialektiskt förhållande till varandra, de förutsätter båda varandra, avspaltningen är inte underordnad värdet i teoretiskt avseende. Detta innebär att den politiska ekonomins kategorier inte räcker till för att analysera värdeavspaltningen. De "kvinnliga" aktiviteterna i reproduktionssfären omfattar konsumtion, sinnlig njutning och reell förbrukning bortom den abstrakta värdeformen. Det är dock viktigt att beakta att konsumtionen och de "kvinnliga" reproduktiva aktiviteterna respektive varuformen betingar varandra och utgör immanenta kategorier i det varuproducerande patriarkatet. På grundval av detta är det viktigt att även den avspaltade sfären ifrågasätts eftersom det "kvinnliga" på intet sätt står för något bättre, utan det är istället fråga om att överskrida hela det totala sammanhanget. Värdeavspaltningen innebär dock även att bestämda lägre värderade egenskaper, hållningar, känslor (sinnlighet, karaktärs- och förståndssvaghet, passivitet o.s.v.) tillskrivs kvinnan inom det varuproducerande patriarkatet, samtidigt som de avskiljs från det manliga, moderna subjektet. Dessa genus specifika tillskrivningar karaktäriserar det varuproducerande patriarkatet som helhet.²⁰
- Det varuproducerande patriarkatet ska utifrån detta perspektiv förstås som en omfattande civilisationsmodell. Ifrån Frigga Haug övertas i detta sammanhang följande antaganden: I det varuproducerande patriarkatet är politik och ekonomi tillskrivna mannen, manlig sexualitet definieras som subjektartad, aggressiv och våldsam, kvinnor däremot som objekt, som enbart kropp. Mannen ses därmed som människa tänkare/kroppsovervinnare, kvinnan å andra sidan som icke-människa, som kropp. Krig är manligt konnoterat, kvinnor däremot gäller för att vara fridsamma, passiva, viljelösa, själlösa, medan männen strävar mot rykte, tapperhet och odödliga dåd. Mannen framställs som hjälte och verksam varvid naturen skall behärskas och underkastas produktiva krav. Prestationsförmåga, rationellt företagsekonomiskt tidsanvändande, konkurrens och profitsträvande är manligt definierade, varför det kan vara riktigt att benämna manligt genus som "kapitalismens kön". Den dualistiska förståelsen av manlighet och kvinnlighet utgör den dominerande föreställningen om kön överhuvudtaget i det moderna samhället. Den varuproducerande civilisationsmodellen har som förutsättning kvinnonedvärdering, marginalisering

av kvinnor såväl som nedvärderande av sociala relationer och naturen; det som hör samman med de sistnämnda avgränsas till reproduktionssfären.²¹

- Det varuproducerande patriarkatet kan inte existera utan att bestämda aktiviteter och förhållningsformer som "kärlek", omvårdnad etc., avgränsas till områden vilka är motsatta värdelogiken - d.v.s. den reproduktiva sfären, privatsfären, familjen. Vissa personer tillskrivs så dessa avspaltade egenskaper vilka därmed utgör "värdets" motsatser - kvinnorna.²²
- Avspaltningen är en förutsättning för att det livsvärldsliga, det icke-analytiska, det begreppsligt icke-gripbara blir negligerade och icke-uppmärksammade i de manligt dominerade områdena som vetenskap, ekonomi och politik.²³
- Värdeavspaltningsteorin definierar två olika former av tidslogik. Den reproduktiva, privata sfärens tidsspenderande logik står i motsättning till tidssparandelogiken som råder i den offentliga sfären. Det varuproducerande produktionssättet karaktäriseras av ett hierarkiskt förhållande där tidssparandelogiken överordnas tidsspenderarlogiken, vilket får som konsekvens ett undertryckande av kvinnorna. Värdet, det abstrakta arbetet, "tidssparandelogiken" och marknaden som fungerar enligt räntabilitet, konkurrens- och profitperspektiv behöver sin motsats - hushållsarbetet - där det istället är fråga om att göra av med tid, och därmed behövs även kvinnor, som då tillskrivs motsatta egenskaper än män.²⁴
- Värdeavspaltningen måste alltså allmänt betraktas som formprocess för det varuproducerande patriarkatet, även om man inte kan bortse från att den patriarkala, värdeformiga utvecklingen förlöpt ojämnt i olika delar av världen. Det är också viktigt att i detta sammanhang beakta att relationerna kvinna - man och föreställningen om manlighet och kvinnlighet även inom den västerländska moderna utvecklingen inte alltid sett ut på samma sätt. Först under 1700-talet bildades det moderna två-könssystemet. Tidigare gällde kvinnor snarare som en mindre värd man, därför går det att tala om en en-köns-modell under förborgerliga tider. Även om kvinnor gällde som mindervärdiga före det varuproducerande samhället så hade de dock flera möjligheter att utöva inflytande, innan en modern offentlighet ännu hade formerat sig. Mannen hade under förmodern tid snarast en symbolisk förrangsställning. De kvinnliga aktiviteterna var inte heller lägre värderade än de manliga - kvinnornas bidrag till reproduktionen tillmättes samma värde som männens.²⁵
- Om de moderna polära genusrelationerna först inskränktes till borgligheten, så utbreddes de alltmer genom att kärnfamiljen spreds till alla skikt och klasser. Den sista fasen utgjorde den fordristiska utvecklingen under 1950-talet som innebar intensifiering av industrirationaliseringen och ett expanderande konsumtionssamhälle. Värdeavspaltningen är

därmed inte någon förstelnad struktur utan istället en process. I den postmoderna fasen så visar sig en ny fas då kvinnorna drabbas av "dubbelt församhälleligande". Från 1950-talet kom kvinnor i allt högre grad att integreras i den offentliga sfären, dock fortfor kvinnorna att vara ansvariga för hushåll och barn, till skillnad från männen. Kvinnorna återfanns inte heller i någon nämnvärd utsträckning vid maktpositioner i den offentliga sfären.²⁶

- Värdeavspaltningsteorin har en långtgående emancipatorisk målsättning. Dess mål är upphävandet av värdeavspaltningsformen, d.v.s. det reella övervinnandet av social manlighet och kvinnlighet så som de framställts i det patriarkala moderna och postmoderna samhället och de med manligheten och kvinnligheten förbundna och föreskrivna sexualiteterna. Detta skulle innebära ett avskaffande av det abstrakta arbetet, "hushållsarbetet", familjen, kvinnornas "dubbla församhälleligande" och de rådande genusföreställningarna med tillhörande psykosociala konstitutioner. Scholz menar att de förändringar vi sett av det varuproducerande patriarkatet under senare tid inte tenderar emot dettas upphävande, utan snarare mot patriarkatets "förvildande" i samband med en globalisering som skapar ett slags kasinokapitalism.²⁷

Noter

1. *Krisis*-gruppens teoretiska texter finns till största delen tillgängliga (på tyska) gratis i fulltext på gruppens hemsida: www.krisis.org
2. För vidare fördjupning se t.ex. Kurz, Robert, "Was ist Wertkritik", *Krisis* 1998; Kurz, Robert, "Postmarxism und Arbeitsfetisch", *Krisis* 15 1995.
3. Scholz, Roswitha: *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s. 5. f.
4. a.a. s. 8
5. Kurz, Robert, "Die Herrschaft der toten Dinge. Kritische Anmerkungen zur neueren Produktivkraft-Kritik und Entgesellschaftungs-Ideologie", s. 6.
6. Scholz, Roswitha, *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s. 13.
7. a.a. s. 9.
8. Scholz, Roswitha, "Der Wert ist der Mann", s. 5. f.
9. a. a. s. 6.
10. a.a. s. 7.
11. a.a. s. 7.
12. a.a. s. 8.
13. a.a. s. 9.
14. a.a. s. 9. f.
15. a.a. s. 11.
16. a.a. s. 15.
17. a.a. s. 16.
18. Scholz, Roswitha, *Das Geschlecht des Kapitalismus*, s. 108.
19. a.a. s. 108. f.
20. a.a. s. 109. f.
21. a.a. s. 110. f.
22. a.a. s. 114. f.
23. a.a. s. 115.
24. a.a. s. 116. f.
25. a.a. s. 117. f.
26. a.a. s. 118. f.
27. a.a. s. 120. f.

Hanssons text är ursprungligen publicerad i nättidskriften *Humanetten* nr 10 (2002). Här återpublicerad med författarens tillstånd.